

Józefa Hrynkiewicz

O Ludwiku Krzywickim w 150. rocznicę urodzin

Ludwik Krzywicki to postać niezwykła, żyjąca w okresie szczególnie ważnym w historii Polski. Wybitny uczony, który uprawiał wiele dziedzin naukowych¹. Wielki inicjator i działacz ruchu oświatowego w czasach, gdy kształtowały się podstawy demokratycznego ustroju systemu edukacji. Zasłużony członek polskiego ruchu niepodległościowego. Należał do grona tych Polaków, którzy wieloletnią pracą przygotowywali Ojczyźnie podstawy nie tylko do odzyskania niepodległości, ale również do jej późniejszego funkcjonowania. Gdy Polski jeszcze nie było na mapie Europy, pracował nad koncepcjami oraz programami rozwoju gospodarczego, społecznego i politycznego. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku włączył się w budowanie systemu informacyjnego państwa, w tworzenie merytorycznego zaplecza przez organizowanie badań naukowych, które służyć miały lepszemu rządzeniu państwem. Pozostał też wierny pasji nauczycielskiej – prowadził wykłady w Uniwersytecie Warszawskim i innych szkołach wyższych oraz kursy dla urzędników. Krytycznie obserwował życie społeczne II Rzeczypospolitej i wnikliwie je badał. Był aktywnym uczestnikiem, a także inicjatorem wielu ważnych

¹ Obszerna bibliografia prac Ludwika Krzywickiego i publikacji jemu poświęconych zamieszczona jest w: J. Hrynkiewicz, *Kwestia społeczna w pracach Ludwika Krzywickiego*, Warszawa 2010.

przedsięwzięć naukowych, oświatowych, społecznych i organizacyjnych. To w kręgu jego uczniów i współpracowników opracowano projekt pierwszej konstytucji II Rzeczypospolitej, znanej jako konstytucja z marca 1921 roku. W kręgu osób związanych z Krzywickim powstał też trzytomowy *Geograficzno-statystyczny Atlas Polski* autorstwa Eugeniusza Romera, który stał się ważnym dokumentem polskiej delegacji na konferencji wersalskiej. Na podstawie danych z *Atlasu* wyznaczano wschodnie granice II Rzeczypospolitej. Krzywicki był też autorem koncepcji metodologii i realizacji pierwszego po odzyskaniu niepodległości powszechnego spisu ludności w 1921 roku. To właśnie środowisko, którego był aktywnym członkiem, tworzyło programy gospodarcze i społeczne oraz projekty wielu ważnych aktów prawnych. Nowoczesny rozwój i pomyślność II Rzeczypospolitej nie byłyby możliwe, gdyby nie wieloletnia praca naukowa, dydaktyczna, programowa, oświatowa i organizacyjna tej grupy ludzi.

Działalność i postawa Krzywickiego były wysoko cenione przez współczesnych. Świadczą o tym dokumenty uroczystych obchodów wielu rocznic związanych z jego pracą. Trzeba podkreślić, że Ludwik Krzywicki był ważną postacią swojego czasu, dlatego organizowano z okazji rocznic jego pracy i życia obchody jubileuszowe. Pierwszy jubileusz obchodzono w 1908 roku z okazji 25. rocznicy pracy naukowej. Wydano wówczas specjalny zeszyt „Nowych Torów” poświęcony jego dokonaniom. Piętnaście lat później, w 1923 roku, organizacją obchodów czterdziestolecia pracy naukowej Krzywickiego zajął się komitet jubileuszowy utworzony z inicjatywy Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich, w skład którego weszły Senaty: Uniwersytetu Warszawskiego, Politechniki Warszawskiej, Wyższej Szkoły Handlowej, Wolnej Wszechnicy Polskiej, Uniwersytetu Lubelskiego, ponadto Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, Kasa im. Mianowskiego, Towarzystwo Naukowe we Lwowie, Warszawskie Towarzystwo Naukowe, Warszawski Instytut Filozoficzny, Towarzystwo Ekonomiczne we Lwowie i Krakowie, Towarzystwo Prawnicze i Ekonomiczne w Poznaniu, Główny Urząd Statystyczny, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich. Z tej okazji wydano księgę jubileuszową, w której

znalazły się teksty wielu wybitnych uczonych: Mariana Borowskiego, Aleksandra Brücknera, Franciszka Bujaka, Stanisława Bukowieckiego, Jana Bystronia, Stanisława Ciszewskiego, Zofii Daszyńskiej-Golińskiej, Edwarda Grabowskiego, Stanisław Kempnera, Marcelego Lewy, Jerzego Lotha, Edwarda Maliszewskiego, Jana Rutkowskiego, Władysława Stadnickiego, Stefana Szulca, Kazimierza Tymienieckiego. Wolna Wszechnica Polska uczciła rocznicę swojego pierwszego rektora i wieloletniego wykładowcy wydaniem tomu *Studiów socjologicznych*. Natomiast kwartalnik „*Ekonomista*” pierwszy tom wydany w 1923 roku poświęcił w całości osobie i dziełom Krzywickiego.

W 1938 roku grono uczniów i przyjaciół Krzywickiego, na rok przed jego osiemdziesiątymi urodzinami oraz sześćdziesięcioleciem pracy naukowej, przygotowało pracę zbiorową dokumentującą życie i twórczość uczonego. Księgę wydał Instytut Gospodarstwa Społecznego, którego Krzywicki był wieloletnim dyrektorem. Inicjatorzy wydania publikacji we wstępie pisali: „L. Krzywicki jest symbolem – symbolem jako czołowa postać pewnej epoki, symbolem – jako człowiek ogromnej, wytrwałej, wszystkie dni wypełniającej pracy, wreszcie symbolem – jako uczonego, który chciał i umiał złączyć swoje wysiłki z wyzwolenicznym ruchem mas pracujących, z ich walką o urzeczywistnienie ideałów sprawiedliwości społecznej”. Wydano tę pracę z „potrzeby serca”, aby „wyrazić uczucie, jakie mamy dla człowieka i mistrza”. Księga jubileuszowa wyrazić miała „wdzięczność pokoleń, których był nauczycielem i przewodnikiem, które zagrzewał swoim przykładem, swoim czynem”².

Związki Ludwika Krzywickiego z Uniwersytetem Warszawskim

Bogate życie naukowe i różnorodne dziedziny aktywności Ludwika Krzywickiego zasługują na przypomnienie współczesnym. W sierpniu

² *Ludwik Krzywicki: praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości*, pr. zb., Warszawa 1938.

2009 roku minęło 150 lat od chwili jego urodzin, a w 2011 roku obchodzimy 70. rocznicę jego śmierci. Urodził się 21 sierpnia 1859 roku w Płocku. Zmarł 10 czerwca 1941 roku w Warszawie wskutek ciężkich ran odniesionych podczas bombardowania³. Żył 82 lata, jak na ówczesne czasy bardzo długo.

Krzywicki był związany z Uniwersytetem Warszawskim w latach 1878–1883, najpierw jako student matematyki, a potem medycyny. W 1878 roku wstępuje na wydział matematyczno-fizyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Matematyka nie będzie jednak tą dziedziną, której poświęci swoje pasje badawcze i życie naukowe. Studia medyczne przerywa z powodu wydalenia go z Uniwersytetu (za aktywny udział w zorganizowaniu „schodki apuchtinowskiej”) i nigdy już do nich nie powróci. Od trzeciego kursu angażuje się w nielegalne życie społeczne Uniwersytetu. Sytuacja na uczelni sprzyjała wówczas nielegalnym działaniom. Na początku roku akademickiego 1880/81 na Uniwersytet wstępuje duża grupa młodzieży wypuszczonej na wolność po odsiedzeniu kar więziennych. Rodzi się ruch studencki. Tworzy się sieć organizacyjna, która zainicjuje pierwszy od 1863 roku protest młodzieży przeciwko rusyfikacyjnej polityce Apuchtina. Trudne okoliczności polityczne – zorganizowanie w 1883 roku słynnej „schodki apuchtinowskiej” przeciwko rusyfikacyjnej polityce

³ K. Krzeczkowski, *Zarys życia i pracy Ludwika Krzywickiego* [w:] *Ludwik Krzywicki...*, dz. cyt. Praca ta jest dotychczas najobszerniejszą biografią Ludwika Krzywickiego, napisaną przez jego wieloletniego bliskiego współpracownika, jeszcze za życia Krzywickiego. Oparta na materiałach udostępnionych przez Krzywickiego. W kolejnych latach ukazywały się prace dotyczące dorobku Krzywickiego, jednak żadna z nich nie zawiera omówienia wszystkich w zasadzie dziedzin aktywności Krzywickiego. Nikt z badaczy nie miał też dostępu do dokumentów (m.in. osobistych) oraz bezpośrednich kontaktów z Krzywickim, z jakich mógł i skorzystał K. Krzeczkowski. Trzeba też przypomnieć, że mniej obszerne biografie L. Krzywickiego znalazły się w wielu później opublikowanych pracach. Są to m.in.: T. Kowalik, H. Hołda-Różewicz, *Ludwik Krzywicki*, Warszawa 1976; L. Krzywicki, *Człowiek i społeczeństwo. Wybór pism*, oprac. J. Sztumski, Warszawa 1986; J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, t. 2; *Sto lat socjologii polskiej*, red. J. Szacki, Warszawa 1995; *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa 1999; *O Ludwiku Krzywickim, w setną rocznicę urodzin Ludwika Krzywickiego 1859–1959*. *Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego*, Zeszyt Specjalny, Warszawa 1959.

caratu – spowodowały wydalenie z Uniwersytetu Warszawskiego wielu studentów, wśród nich także Krzywickiego. W latach 1883–1886 Krzywicki przebywa za granicą, studiuje, pisze, publikuje, tłumaczy i wydaje po polsku ważne w owym czasie publikacje.

Na Uniwersytet Warszawski powrócił Krzywicki w 1919 roku. Prowadził wówczas wykłady zleczone ze statystyki. Na stałe związał się z uczelnią w roku 1921, gdy w uznaniu jego zasług stworzono *ad personam* – specjalnie dla niego – Katedrę Historii Ustrojów Społecznych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Katedra działała do 1936 roku, czyli do przejścia Krzywickiego na emeryturę. W tym też roku otrzymał godność profesora honorowego Uniwersytetu Warszawskiego.

Był postacią ważną w swoich czasach, lecz nigdy – postacią powszechnie akceptowaną przez współczesnych. Nie zbliżył się do żadnego środowiska politycznego, nie był działaczem żadnej partii czy ruchu politycznego. Do 60. roku życia nie miał stałego zatrudnienia. Utrzymywał rodzinę z publikacji i wykładów (przez długi okres z nielegalnych wykładów w Latającym Uniwersytecie). Usunięty w 1883 roku z Uniwersytetu Warszawskiego, zagrożony aresztowaniem wyjechał na kilka lat z kraju. Po powrocie z emigracji musiał osiedlić się w miejscu wskazanym przez władze rosyjskie jako osoba zagrażająca porządkowi publicznemu. Za wspieranie działalności spiskowej i uczestnictwo w nielegalnych przedsięwzięciach konspiracyjnych był kilka razy aresztowany i osadzany w Cytadeli. Zagrożenie bezpieczeństwa to zresztą stan, który „towarzyszy” mu niemal całe życie – w czasie II wojny światowej okazało się, że zatrudniona u Krzywickiego pomoc domowa współpracuje z okupującymi Warszawę Niemcami. Nawet w ostatnich latach życia nie był bezpieczny we własnym domu.

W 1934 roku Ludwik Krzywicki otrzymał od władz Warszawy nagrodę za działalność naukową i nauczycielską. W uzasadnieniu przyznania nagrody pisano:

Niestrudzonemu i głębokiemu badaczowi dziejów człowieka, początków oraz rozwoju kultury duchowej i materialnej ludzkości, więzi i organizmów społecznych – uczonemu ogarniającemu rozległe dziedziny wiedzy

humanistycznej, nie cofającemu się przed najtrudniejszymi problemami nauki i rozwiązującym je pozytywnie, wreszcie niespożytej energii nauczycielowi wielu pokoleń, co kształcił przez pół stulecia z górą umysły młodzieży polskiej – w czasach niewoli, twórcy ogniska naukowego w Warszawie, który swą działalnością wywalczył prawa bytu dla polskiej myśli naukowej⁴.

Dorobek naukowy Krzywickiego współcześnie

„Praca naukowa była dla Krzywickiego zawsze najgłębszą potrzebą jego natury”⁵, a zainteresowania naukowe miał bardzo zróżnicowane. Jako student Uniwersytetu Warszawskiego opracowywał monografie różnych miejscowości na terenie Łomżyńskiego, które publikowano w *Słowniku Geograficznym*. Zebrane w tamtym czasie materiały stały się punktem wyjścia do rozległych badań nad Kurpiami⁶. Na podstawie pracy *Kurpie* w 1906 roku Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie nadał Krzywickiemu stopień doktora nauk⁷. Był też autorem haseł encyklopedycznych dotyczących kultury, socjologii etnograficznej (antropologii), folkloru, kultury wsi (ludoznawstwa), zajmował się zagadnieniami narodowości i etniczności⁸.

Ogrom prac publicystycznych, organizacyjnych i oświatowych podejmowanych przez Krzywickiego nigdy nie zmniejszył jego zaangażowania w pracę naukową. Jednak dorobek naukowy był – i w znacznej mierze wciąż pozostaje – rozproszony. Część materiałów,

⁴ Cyt. za: K. Krzeczkowski, *Zarys życia...*, dz. cyt., s. CXVI.

⁵ Tamże, s. CXIV.

⁶ Ludwik Krzywicki, *Kurpie*, „Biblioteka Warszawska” 1982, t. III, s. 527–558, t. IV, s. 61–97, 350–395.

⁷ K. Zawistowicz, *Zasługi Ludwika Krzywickiego dla ludoznawstwa polskiego* [w:] *Ludwik Krzywicki...*, dz. cyt., s. 205–216. Prace etnograficzne. Praca Krzywickiego *Kurpie* znajduje się w 6 tomie *Dzieł*. Ponadto w 2008 roku pracę tę wydał w Ostrołęce Zarząd Związku Kurpiów.

⁸ Zagadnienie to omawiał i analizował w wielu publikacjach. zob. m.in. [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 42, s. 760. Ponadto w czasopiśmie: „Wisła”, „Prawda”, „Ogniwo”, „Tygodnik Polski”, „Biblioteka Warszawska”.

które pozostały po jego śmierci, bezpowrotnie zaginęła podczas wojny, inne odnajdywały się po wielu latach. Także środowisko przedwojenne, z którym był związany i w którym jego idee były żywe, uległo rozproszeniu – niektórzy z jego współpracowników nie doczekali zakończenia wojny, inni po wojnie mocno ograniczyli swoją publiczną aktywność, wielu musiało wyjechać z kraju. Przedwojenne publikacje jego prac z czasem stają się coraz mniej dostępne współczesnym czytelnikom. Nie bez wpływu na ograniczenie możliwości korzystania z nich po II wojnie były zniszczenia wojenne, które dotknęły wiele instytucji, w tym także biblioteki naukowe.

Do pomniejszenia znaczenia dorobku naukowego Krzywickiego w społecznej świadomości przyczyniły się też w znacznym stopniu zmiany systemu politycznego w Polsce po II wojnie światowej. Początkowo wydawano tylko nieliczne jego prace⁹. Niezależna postawa ich autora, jego poglądy naukowe, nowoczesne, demokratyczne koncepcje rozwiązywania różnych problemów społecznych czy gospodarczych nie były akceptowane ani potrzebne w nowym ustroju politycznym. Nie tylko nie mogły mieć zastosowania, nie mogły nawet być przez kilka lat po wojnie przedmiotem studiów, badań i publikacji. Następowaly cenzuralne ograniczenia w ogłaszaniu drukiem prac, które powstały przed II wojną światową¹⁰. Do opublikowania wybierano to, co było – lub wydawało się – „przydatne” dla

⁹ W 1947 r. ukazał się tylko pierwszy tom wspomnień pod redakcją jego współpracownika Stanisława Stempowskiego. W 1951 r. pod redakcją Adama Schaffa i z jego przedmową ukazał się jeden tom *Studiów socjologicznych*. W 1957 r. PIW wydał *Wybór publicystyki z lat 1880–1885*. PWN w 1957 r. wydało *Początki marksistowskiej myśli ekonomicznej w Polsce*. W 1957 r. ukazał się wybór wczesnej publicystyki z lat 1880–1892 pt. *Idea a życie* wydany przez PWN z przedmową Henryka Hollanda. W 1958 r. z przedmową Tadeusza Kotarbińskiego ukazała się broszura *Takimi będą drogi wasze*, napisana w 1905 r. *Takimi będą drogi wasze* to apel do młodego pokolenia wchodzącego w życie dorosłe, aby zjednać je i zachęcić do poświęcenia życia dla „motywów godnych świadomego swej godności człowieka”.

¹⁰ Jeszcze w końcu lat 80. XX w. wydana w 1922 r. pod redakcją i ze wstępem L. Krzywickiego praca *Rosja sowiecka pod względem społecznym i gospodarczym* znajdowała się w bibliotekach naukowych w dziale zastrzeżonym dostępnym tylko wybranym czytelnikom (tzw. *cimelia*).

ideologii i apologii nowego ustroju politycznego. Publikowano jedynie dowolnie wybierane prace oraz ich fragmenty wbrew żelaznej zasadzie Krzywickiego – wyznawanej całe życie, a jasno wyrażonej wówczas, gdy przejmował w 1921 roku kierownictwo IGS i formułował zasady autonomii badawczej GUS – że nauka nie może uczestniczyć w rozstrzyganiu spraw bieżącej polityki, nie może być narzędziem walki politycznej.

Po II wojnie światowej prace Krzywickiego oraz dorobek osób i instytucji z nim związanych nie były potrzebne nowej władzy. Nie reaktywowano działalności wielu przedwojennych instytucji, z którymi związany był Krzywicki. Niektóre z nich, odtworzone dopiero po 1956 roku, zachowały w istocie tylko dawną nazwę – idei i wartości zawartych w nich inicjatyw obywatelskich, koncepcji służby społecznej nie można było w nowych warunkach politycznych kulturować¹¹. Dopiero po 1956 roku powrócono na kilkanaście lat do opracowywania i wydawania niektórych prac Krzywickiego. Edycję jego dzieł rozpoczęto w 1957 roku. Ta korzystna sytuacja zmieniła się jednak w połowie lat 70. XX wieku; edycji prac Krzywickiego dotychczas nie dokończono (ostatnia praca w serii *Dzieła* została opublikowana w 1974 roku).

Decyzja o wydaniu drukiem rozproszonych prac tego wybitnego badacza znajduje swoje umocowanie w uchwale Komitetu Filozoficznego Polskiej Akademii Nauk. Na jej podstawie „Państwowe Wydawnictwo Naukowe przystąpiło do wydawania *Dzieł* Ludwika Krzywickiego – jednego z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej myśli społecznej, którego przeszło sześćdziesięcioletni dorobek pisarski, rozproszony po licznych, dziś trudno dostępnych czasopiśmie

¹¹ Tak było między innymi z Wolną Wszechnicą Polską (1957), wykorzystano nazwę i tradycję nielegalnego działania edukacyjnego w okresie zaborów (Towarzystwo Kursów Naukowych – Latający Uniwersytet) i przedwojenną nazwę szkoły wyższej (Wolna Wszechnica Polska). Instytut Gospodarstwa Społecznego, który odtworzono dzięki usilnym staraniom uczniów i współpracowników Krzywickiego, m.in. profesorów Andrzeja Grodka i Edwarda Strzeleckiego, nigdy nie wrócił do swojej przedwojennej świetności badawczej i znaczenia, jakie miał w życiu publicznym i naukowym Polski w dwudziestoleciu międzywojennym.

i książkach zawiera wiele pozycji o nieprzemijającej wartości¹². W zamierzeniu Komitetu Filozoficznego PAN *Dziela* miały obejmować całokształt twórczości pisarskiej Krzywickiego. Przyjęto zasadę układu chronologicznego. Wyjątkiem był tom pierwszy zawierający niewydaną do czasu powołania Komitetu pracę Krzywickiego *Pierwociny więzi społecznej*. W Komitecie Redakcyjnym *Dziel* znaleźli się między innymi bliscy współpracownicy Ludwika Krzywickiego z wielu lat jego pracy i działalności w Instytucie Gospodarstwa Społecznego i Głównym Urzędzie Statystycznym (Andrzej Grodek, Edward Strzelecki, Tadeusz Szturm de Sztrem)¹³. Kolejne tomy *Dziel* ukazywały się w latach 1957–1974. Dotychczas wydano dziewięć tomów obejmujących zasadniczo twórczość Krzywickiego do przełomu wieków XIX i XX. Niestety wiele prac nadal pozostaje w rozproszeniu, są coraz trudniej dostępne współczesnym czytelnikom i coraz mniej im znane¹⁴.

Ludwika Krzywickiego nazywa się polihistorem

Jako uczonego Krzywicki nie mieści się w żadnym z zakresów poszczególnych dyscyplin naukowych, które uprawiał. Trudno też umieścić

¹² Z informacji zamieszczonej na pierwszych stronach pierwszego tomu *Dziel*.

¹³ W skład Komitetu Redakcyjnego weszli: Józef Chałasiński, Andrzej Grodek, Henryk Holland, Tadeusz Kowalik, Oskar Lange, Edward Lipiński, Alina Osładacz-Molska, Stanisław Ossowski, Ludwik Sawicki, Adam Schaff, Edward Strzelecki, Tadeusz Szturm de Sztrem.

¹⁴ *Dziela* Ludwika Krzywickiego wydane dotychczas [do 2011] przez PWN obejmują następujące tomy: tom 1, *Pierwociny więzi społecznej*, red. J. Lutyński, 1957; tom 2, *Artykuły i rozprawy 1880–1886*, red. Henryk Holland, 1958; tom 3, *Artykuły i rozprawy 1886–1888*, red. T. Kowalik, 1959; tom 4, *Artykuły i rozprawy 1888–1889*, red. A. Osładacz-Molska, 1960; tom 5, *Artykuły i rozprawy 1890–1891*, red. J. Chałasiński, 1960; tom 6, *Artykuły i rozprawy 1890. Kurpie*, red. J. Chałasiński, 1962; tom 7, *Prace antropologiczne*, red. H. Hołda-Różewicz, 1969, tom 8, *Kwestia rolna*, red. J. Chałasiński, 1967; tom 9, *Szkice socjologiczne*, Część pierwsza, red. H. Hołda-Różewicz, 1974.

jego dorobek w określonym kierunku metodologicznym czy ideowym. Samodzielne, pozbawione ścisłego związku z różnymi kierunkami teoretycznymi i metodologicznymi podejście badawcze zadziwiać musi współczesnych rozległością tematyczną i metodologiczną prowadzonych badań. Krzywicki, co podkreśla jego bliski współpracownik i biograf, Konstanty Krzeczkowski, a także inni badacze, uprawiał wiele dziedzin naukowych: socjologię, antropologię, statystykę, ekonomię i demografię¹⁵. W bibliografii sporządzonej za życia Krzywickiego wymienia się 16 działów tematycznych, do których należą: antropologia rasowa i etniczna, socioantropologia, psychologia życia zbiorowego, socjologia i historia rozwoju społecznego, prehistoria, historia i folklor, statystyka, ekonomia polityczna, bieżące sprawy społeczne, życie i twórczość umysłowa, wychowanie, artykuły polityczne, wrażenia z podróży, wspomnienia, przekłady¹⁶. Omówienie dorobku naukowego czy choćby tylko charakterystyka kierunków prac Ludwika Krzywickiego przekracza możliwości jednego badacza. Uzasadnia to, w najobszerniejszej jaka się dotychczas ukazała biografii Krzywickiego, Konstanty Krzeczkowski. „Krzywicki jest polihistorem. Ogarniał swą wiedzą i swymi badaniami olbrzymie obszary życia ludzkiego. Pracował najwięcej nad strukturą społeczeństw pierwotnych i czynnikami rozwoju dziejowego. Już pierwsze jego prace naukowe większe [...] *Kurpie* (1892), *Ludy* (1893) tworzą podstawę”¹⁷ szerokich zainteresowań naukowych. W 1906 roku Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie przyznał mu tytuł doktora filozofii na podstawie pracy *Kurpie*.

¹⁵ K. Krzeczkowski, *Zarys życia...*, dz. cyt., s. 253–306. Bibliografia prac Krzywickiego wydanych do 1938 roku zawiera 1380 prac. Nie włączono do niej „przedmów natury formalnej do licznych wydawnictw, artykułów w prasie prowincjonalnej, artykułów z prasy nielegalnej z lat 1884–1910, nie uwzględnia też niektórych przekładów na język rosyjski”. Wiarygodność bibliografii potwierdzał Krzywicki, gdyż niektóre publikowane prace nie były podpisane.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.